

В.В. Лучик

(Київ)

**ПРО ОСОБЛИВОСТІ
ТИПОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОЙКОНІМІВ**

Після прийнятого на VI Всеукраїнській ономастичній конференції 1990 р. в Одесі рішення «вважати першочерговим завданням української ономастики на сучасному етапі опрацювання проблеми «Назви населених пунктів (ойконімія) України» у вивченні цього класу онімів відбулися значні позитивні зміни. Основним досягненням є те, що переважно на основі дисертаційних досліджень відділ ономастики Інституту української мови НАН України організував і завершує підготовку до видання загальнонаціонального «Історико-етимологічного словника ойконімів України». У найближчі 5–10 років ойконіміка може стати першою ономастичною галуззю в українському мовознавстві, в якій буде доведено до логічного кінця масштабний проект із фіксації, стандартизації та наукової інтерпретації власних назв великої підсистеми. Таким шляхом треба йти в опрацюванні інших класів онімів (антропонімів, гідронімів, оронімів тощо) і не обов'язково чекати відносного завершення дослідження якогось одного ономастичного напрямку, хоч пріоритети визначити необхідно.

Щодо української ойконімії, то навіть видання згаданого словника, який міститиме переважно відомі назви поселень — від центрів сільських рад до столиці держави, не вичерпає всіх нагальних проблем. З одного боку, такого ж опрацювання вимагатимуть назви інших поселень і мікроойконіми (назви частин населених пунктів, багато з яких були у свій час ойконімами), з іншого — логіка розвитку сучасної ономастичної науки, накопичений матеріал, теоретичні та лексикографічні праці в топоніміці України та інших країн спонукають до поступового переходу від описового й порівняльно-історичного вивчення ойконімів у межах однієї (української) мови до їх зіставного (міжмовного) аналізу з метою виявлення подібностей і відмінностей на різних структурних рівнях, що має значення для часткового (національного) та загального мовознавства. І якщо в зарубіжній ономас-

тиці, зокрема в американській, цей напрям розвивається досить продуктивно (пор., наприклад, монографію Д. Р. Стюарта «Імена на земній кулі» 1975 р.)¹, то в українській системних типологічних праць, які б виходили за межі слов'янських мов, до 2008 року не було (переважно вивчають іншомовні елементи або впливи на українську онімію та міжмовні зв'язки в системі власних назв). Можна відзначити лише поодинокі розвідки О. Ф. Ріпецької², О. М. Складенка³ та ін., присвячені окремому або зіставному вивченню українських і німецьких топонімів. Першим монографічним дослідженням типологічного типу стала дисертація О. М. Складенка «Ізоморфізм та аломорфізм в ойконімії США й України»⁴, в якій проаналізовано подібне та специфічне в структурі та семантиці українських й американських назв поселень у зв'язку з культурно-історичними, етномовними та фізико-географічними реаліями. Ця праця дає певний матеріал для висновків про особливості типологічного дослідження віддалено споріднених або неспоріднених ойконімічних систем.

Насамперед постає питання про актуальність такого роду студій, відповідь на яке досить проста: зіставний аналіз дає можливість глибше зрозуміти закономірності топонімії системи рідної мови та її специфіку порівняно з іншими. Типологічне вивчення ойконімів виводить дослідження за межі усталених стереотипів, дозволяє збоку подивитися на звиклу термінологію, методику, процеси, явища і т. ін., тобто поглиблює новизну й вагомість результатів, що має важливе теоретичне і практичне значення. Це положення добре ілюструють спостереження над дисертацією О. М. Складенка.

За матеріалами зазначеної праці, дібраними з чотирьох різнодіалектних областей України (Київської, Донецької, Одеської, Чернівецької) та чотирьох штатів США (Флориди, Каліфорнії, Мічигана, Масачусетса), було зіставлено відповідно 4181 і 2594 одиниці, які дали досить показові типологічні результати. Так, у системі однокомпонентних назв поселень утворені неморфологічними (переважно лексико-семантичним) способами похідні налічують понад 38% в американській ойконімії та близько 13% в українській, тобто різниця між ними майже втричі. Таке співвідношення свідчить про вищу розвиненість афіксації в слов'янських мовах, і в українській зокрема (в дисертаційному дослідженні виявлено 52 суфікси), порівняно з германськими (в американській ойконімії виявлено близько 30 переважно відапелятивних суфіксів), а також про значно вільніше поводження з власними назвами американців порівняно з українцями. Зокрема, зміна внутрішньої форми ойконімів в українській мові відбувається пе-

реважно внаслідок природного розвитку народної етимології (пор., наприклад, формування назви поселення *Комар* у Донецькій обл. на місці незрозумілого для східних слов'ян грецького *χάρμα* із семантикою основи 'кімната' або, ймовірніше, на основі тюркського та іранського географічного терміна *камар* (кемер) 'обрив; берег; гора; горб і т. ін.'⁵. Натомість у мовленні американців поширена «творча» трансформація відомих ойконімів: *Niker* < *Pekin*, *Enon* < *None*, *Ino* < *I Know* (Складенко 60–61) тощо, що зумовлено американською ментальністю, в основі якої меркантильність і підприємливість. У зв'язку з лексико-семантичним словотворенням ойконімів окремі представники типологічного методу використовують не прийнятий в українській ономастиці термін *синекдоха* на позначення онімізованих географічних апелятивів (наприклад, *долина* > м. *Долина*), який має право на існування поряд з метафорою та метонімією як способами семантичного творення топонімів.

У процесі типологічного дослідження ойконімів важливо враховувати морфологічний тип мов та способи вираження в них граматичних значень.

Різниця в цих аспектах зумовила те, що, наприклад, у системі складених назв поселень американського варіанта англійської мови структурна модель **Adj + N** представлена дуже рідко — в різних регіонах від 2% до 13% одиниць, а в українській ойконімії — від 97% до 100% (Складенко 70). Натомість за моделлю **N + N** утворено від 10% до 50% у США і жодного прикладу не виявлено в розгляданій ойконімії України (Складенко 81), в якій іменник не може переходити в прикметник. Таке співвідношення поширюється і на композити в зіставлюваних мовах, через що в американській ойконімії лише понад 15% складних назв мотивовано структурною моделлю **Adj + N**, а в українській — понад дві третини, тому її ще називають «слов'янською композитною моделлю».

Морфологічні особливості зіставлюваних мов спричинилися до значно вищої (в кілька разів) продуктивності суфіксації в українській ойконімії (близько 65% похідних) порівняно з англійською (понад 14%), в якій використовують переважно суфіксоїди. Зокрема, ініціаль *so-* від лексеми *company*, за спостереженнями О. М. Складенка, настільки активно творить назви поселень у США, що вже стала специфічним топоформантом у суфіксальній системі англійської мови (Складенко 173–174), чого не спостерігається в українській ойконімії або ергонімії. Натомість в ній високопродуктивні онімізовані демінутиви на зразок *Вишеньки*, *Кринички*, які відсутні в англійській топонімії.

Звісно, з погляду загального мовознавства в ойконімотворенні індоєвропейських мов, зокрема української та англійської, значно більше спільних рис, пов'язаних з принципами і мотивами номінації поселень, з використанням дериваційних способів і типів (відмінності простежуються переважно в деталях). Зокрема, непродуктивні в порівнюваних системах префіксальні утворення, що відбиває закономірності індоєвропейського іменного словотворення, хоча й тут наявні національні особливості. Так, специфічне для українських афіксальних назв поселень використання непритаманних американській ойконімії заперечних префіксів. В українській мові це *Без-, Не-*: пор. *Безброди, Безводне, Нелюбуй, Нерубайка* (Скляренко 157). Щоправда, і в зіставних працях поширена типова помилка дослідників визначати спосіб і засоби творення онімів не за реальними мотиваційними зв'язками, а за морфемною будовою, тому до префіксальних або префіксально-суфіксальних ойконімів зі значенням заперечення потрапляють, флективні відантропонімі назви поселень *Безбородьки* («*Безбородько*»), *Немудруї* («*Немудруй*»), безафіксні семантичні утворення від групових назв осіб типу *Недобоївці* тощо (Скляренко 157).

Знайомство з проведенням вивчення англійської та української ойконімії виявило й інші особливості та недоліки, які варто враховувати в подальших типологічних дослідженнях ойконімів. До них, зокрема, належать: 1) змішування термінів *лінгвістичний* і *лінгвальний*, *екстралінгвістичний* та *екстралінгвальний*, *простий* (ойконім) і *однокомпонентний* (ойконім), у зв'язку з чим до простих зачислено назви на зразок амер. *Riverside*, укр. *Суходіл, Секретарка* (Скляренко 32); 2) проникнення в науковий аналіз народної етимології: пор. пояснення англ. *Indian Head* як утворення за ознакою «у цьому місці індіанцю відрізали голову» (Скляренко 90–91) замість виділення в опорному компоненті *Head* («*head* 'голова'») географічного значення 'вершина', а українських ойконімів *Синиця, Лисиця, Корова, Кабан* та ін. як ойконімів «анімалістського» походження (Скляренко 43), хоч реальними мотиваційними ознаками були відповідно *синій* 'голубий' (про воду), *прісноводний*, *лисий* 'позбавлений рослинності', псл. *korva* 'рогата, розгалужена' (про річку, балку й т. ін.), *кабан* 'горб, що стоїть окремо; гола вершина гори'⁶; 3) неврахування ролі ергонімів у творенні ойконімів на зразок українських назв поселень *Дружба, Перемога, Правда*, американських *Biscuit, Coffee, Beer*; 4) нехтування думкою, яка вже стала хрестоматійною, про те, що ойконіми на *-ани / -яни, -ичі, -івці, -инці* — це лексико-семантичні (а не суфіксальні) утворення від групових назв людей, а плюральні назви на зразок *Бі-*

лошати, Білорівчичі — флективні відантропонімі, а не композитні чи афіксальні; 5) потрапляння під вплив науково-популярних, навчальних або й аматорських праць з ономастики (наприклад, М. Т. Янка, А. П. Коваль) та ін. Але це частковості, які мають місце в дослідженнях (особливо початківців) з різних ономастичних проблем і напрямів. Загалом же типологічне вивчення ойконімів має великі перспективи, зокрема в напрямку від зіставлення назв окремих регіонів України до порівняння близькоспоріднених (слов'янських), віддалено споріднених (індоєвропейських) і неспоріднених (наприклад, української та угорської, української й турецької) мов. Це вимагає від ономастів глибокого знання закономірностей ойконімотворення в кожній із порівнюваних мов, досконалого володіння зіставним методом, а при необхідності — прийомами порівняльно-історичного та історико-типологічного методів.

- ¹ Stewart G.R. Names on the Globe. New York, 1975.
- ² Рунецкая О. Ф. Формальная и содержательная структура топонимов (на материале ойконимии ГДР): Автореф. дис. ... докт. филол. наук. М., 1988.
- ³ Скляренко А. М. Типологический анализ непронизводных ойконимов в украинском и немецком языках (На материале Одесщины (УССР) и Далеминце (ГДР) // Питання ономастики Південної України: Доп. та повід. V Республіканської міжвузівської ономастичної конференції (Миколаїв, травень 1974 р.). К., 1974. С. 116–119.
- ⁴ Скляренко О. М. Ізоморфізм та аломорфізм в ойконімії США й України: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. К., 2008.
- ⁵ Отин Е. С. Топонимия приазовских греков: Историко-этимологический словарь географических названий. Изд. 2-е. испр. и доп. Донецк, 2002. С. 85.
- ⁶ Лучик В. В. Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. Кіровоград, 1996. С. 59–60, 62–63, 64–65, 129–130.

Скорочення

Скляренко

— Скляренко О. М. Ізоморфізм та аломорфізм в ойконімії США й України: Дис. ... канд. філол. наук. Одеса, 2008.